

ВІДГУК

офіційного опонента – кандидата історичних наук
Старжеця Володимира Івановича,
на дисертацію Сосницької Лілії Станіславівни
«Історична освіта на Волині в 1944–1953 рр.», подану на здобуття
наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні
науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Ступінь актуальності обраної теми дисертації

Запорукою розвитку та процвітання держави є національно свідоме громадянське суспільство, якісний рівень якого залежить від становища освіти. В світлі проведення сучасних освітніх реформ надзвичайно важливо використати досвід і врахувати помилки, допущені у попередні роки. Водночас потребують більш глибокого вивчення регіональні особливості культурного життя в радянській Україні у післявоєнні роки.

Суспільно-політичні процеси повоєнного часу, займаючи особливе місце в новітній історії України, безпосередньо впливали на діяльність освітньої сфери. Актуальність названої теми посилюється тим, що недостатньо вивченим залишається розуміння специфіки розвитку історичної освіти досліджуваного періоду на території Волинської області. Зокрема, необхідним є спростування досі наявних в нашому суспільстві стереотипів щодо умов життя, навчання та праці учнів, студентів та викладачів у радянський період. Це повною мірою стосується дослідження різних аспектів становлення та розвитку історичної освіти на Волині у повоєнні роки. Отже, тема «Історична освіта на Волині в 1944–1953 рр.» дисертації Сосницької Лілії Станіславівни є актуальною і присвячена вирішенню важливих для сучасної історичної науки завдань.

Актуальність теми дисертаційного дослідження додатково підтверджується її зв'язком з комплексною науково-дослідною проблемою «Актуальні проблеми нової та новітньої історії України: суспільство, політика, культура», що її розробляє кафедра історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки (державний реєстраційний номер 0119U001845).

Ступінь обґрунтованості наукових результатів, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Запропоновані здобувачкою результати наукового дослідження опираються на належну документальну основу та історіографічний доробок попередніх поколінь дослідників. Тема дисертації розкрита завдяки добре структурованій основній частині, належній джерельній базі (410 позицій), методологічним підходам, що забезпечують достовірність результатів

дослідження. Авторка вдало здійснила історіографічний огляд, проаналізувавши праці радянських та сучасних українських вчених.

Позитивними рисами дисертаційного дослідження є змістовні висновки до розділів. Вони безпосередньо пов'язані з викладеним матеріалом, мають виважений і конкретний характер, містять наукову новизну. Загальні висновки до дисертації є цілком обґрунтованими, в повній мірі акумулюють основні результати роботи, оскільки закономірно виникають з її змісту та відповідають науково-дослідницьким завданням.

Наукова новизна та достовірність одержаних результатів

Авторкою здійснено спробу комплексно дослідити становлення та розвиток історичної освіти на Волині у період 1944–1953 рр. Розглянута дисертаційна робота відзначається науковою новизною щодо сформульованих у ній результатів дослідження.

Зокрема, авторкою:

1) вперше комплексно вивчено та проаналізовано відновлення та розвиток історичної освіти на Волині у період 1944–1953 рр., досліджено повсякдення учасників освітнього процесу;

2) уточнено відомості про роль ідеологічних чинників в історичній освіті досліджуваного періоду, регіональну специфіку соціального складу студентів педучилищ і вчительського інституту та їх повсякдення, характер взаємовідносин у системі «держава – вчитель/викладач – учень/студент»;

3) вдосконалено трактування настроїв та світогляду викладачів учительського інституту та педучилищ досліджуваного періоду, дослідження матеріальних та моральних змін у середовищі вчительських та викладацьких колективів, вивчення освітніх програм та підручників з історії.

Дисертаційна робота Л. С. Сосницької є результатом самостійних досліджень здобувачки і не містить ознак порушення норм академічної доброчесності.

Повнота викладу основних положень дисертації в опублікованих працях

Проведений аналіз наукових праць здобувачки показав, що основні твердження й результати дисертаційної роботи повноцінно відображені в публікаціях авторки. Текст роботи, її основні положення та висновки викладені у дисертації пройшли достатню апробацію на міжнародних та всеукраїнських конференціях.

Результати дослідження відображено в 9 публікаціях, чотири із яких опубліковано в наукових фахових виданнях категорії «Б», що входять до переліку МОН України, одна – у міжнародній колективній монографії, чотири –

у матеріалах міжнародних і всеукраїнських конференцій, що додатково засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

Кількість, обсяг та зміст друкованих праць відповідають вимогам МОН України щодо публікацій основного змісту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії та надають авторці право публічного захисту дисертації.

Практичне значення одержаних автором наукових результатів

Фактичний матеріал, основні положення та висновки дослідження можуть бути використані при подальшому вивченні системи радянської освіти не лише на Волині, але й у загальнодержавних масштабах. Отримані результати будуть корисними при підготовці спеціальних курсів у закладах вищої освіти, при підготовці монографій та наукових статей, кваліфікаційних робіт, при написанні підручників та посібників, тематика яких є близькою чи дотичною до проблем становлення та розвитку історичної освіти.

Порушені в роботі проблеми дають змогу красзнавцям, науковцям й широкому загалу переосмислити суперечливі питання, пов'язані з розвитком історичної освіти післявоєнного періоду на вузькому локальному рівні.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та відповідності встановленим вимогам

Дисертаційне дослідження викладене на 240 сторінках основного тексту. Робота складається з анотацій (українською та англійською мовами), переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (410 найменувань) та 46 додатків. Загальний обсяг дисертації – 313 сторінок. Така структура дала можливість розглянути широке коло проблем, які потребували детального історичного аналізу.

У **вступі** наявні всі структурні компоненти, які повинні бути у дисертаційному дослідженні. Авторка вдало обґрунтувала актуальність, наукову новизну роботи, чітко означила хронологічні рамки, визначила предмет, об'єкт та методи дослідження, логічно сформулювала мету й завдання, показала теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи, прослідкувала її зв'язок з науково-дослідними програмами та планами.

В **першому розділі** «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження» у хронологічній послідовності представлено процес накопичення історичних праць з тематики розвитку історичної освіти на Волині у досліджуваній період. Це дозволило виокремити чітку періодизацію та здійснити якісний аналіз історіографічного доробку.

Вагомою перевагою дисертації є те, що дослідження стану історичної освіти на Волині у 1944–1953 рр. базуються на достатньо репрезентативній джерельній базі. Авторкою були опрацьовані документи Державного архіву

Волинської області, архіву Волинського національного університету імені Лесі Українки (всього 163 архівні справи). Також були опрацьовані збірники документів і матеріалів, усні свідчення записані авторкою, фотоматеріали.

Для забезпечення глибокого вивчення теми дисертанткою використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів та принципів дослідження. Загалом, вважаємо, що аналіз історіографії, критичне використання джерельної бази, визначення і застосування методологічного інструментарію засвідчило проведення Л. С. Сосницькою серйозного наукового пошуку, уможливило реалізацію мети й завдань дисертації, а відтак, об'єктивне розкриття задекларованої проблеми і формулювання науково-аргументованих висновків.

У **другому розділі** «Відновлення та розвиток радянської системи освіти» дослідницею проаналізовано процес відновлення та розвитку загальноосвітніх закладів, педагогічних училищ та Луцького учительського інституту в повоєнні роки. Основну увагу приділено висвітленню матеріально-технічної бази навчальних закладів, росту учнівського та студентського контингенту, кадровому забезпеченню. Авторка зазначає, що запровадження уніфікованої радянської освітньої системи відбувалося в складних умовах повоєнного часу, спричинених розрухою, відсутністю придатних приміщень та слабким навчально-методичним забезпеченням (с. 72). Тому першочерговим завданням влади стало відновлення наявних та будівництво нових шкіл.

Значну частину розділу присвячено функціонуванню педагогічних училищ на Волині в повоєнні роки. Окрема увага зосереджена на діяльності Луцького учительського інституту. Який став не лише єдиним закладом вищої освіти у регіоні, а й потужним науково-педагогічним осередком з підготовки вчительських кадрів. Досліджено виконання навчальних програм в інституті, що було одним із пріоритетних завдань (с. 101). Констатовано, що заклад перетворився на осередок підготовки нової когорти освітян, здатних втілювати в життя постулати комуністичної партії.

Третій розділ «Історична освіта у Волинській області» цілком присвячений аналізу функціонування історичної освіти на трьох рівнях: шкільна історична освіта, історія в педагогічних училищах та вища історична освіта в Луцькому учительському (з 1951 р. педагогічному) інституті. Дисертантка дослідила особливості викладання навчальних предметів історичного спрямування, здійснила порівняльний аналіз результатів засвоєння фахових знань впродовж повоєнного десятиліття. На основі архівних матеріалів охарактеризовано навчально-методичне забезпечення освітніх закладів з історії (с. 111–115; 129–135; 147–150). Значну увагу приділено ідеологічно-виховному аспекту освітнього процесу та особливостям гурткової роботи.

Окремої схвальної уваги заслуговує висвітлення дисертанткою форм та методів процесу підготовки вчителів історії в педагогічних училищах. Визначено, що кількісний та якісний показники викладацького складу

педучилищ постійно потребували покращення (с. 139). Проаналізовано місце і роль педагогічної практики яку проходили майбутні педагоги.

В третьому розділі, також, здійснено комплексний аналіз особливостей навчального процесу на історичному відділенні Луцького учительського інституту. Досліджено зміни кадрового потенціалу кафедри історії, динаміку її наукової та ідеологічно-виховної роботи впродовж 1944–1953 рр. Визначено, що серед найбільш об'ємних курсів були «Історія СРСР» (370 год.) та «Основи марксизму-ленінізму» (250 год.). Наголошено на важливості здачі студентами іспитово-залікової сесії, державних екзаменів та особливому контролі керівництва університету за цим процесом.

Підсумовуючи розділ дисертантка робить наголос на тому, що у повоєнні роки для населення Волинської області стала доступною вища освіта в межах свого регіону. «Разом із тим, історична освіта в інституті була глибоко заідеологізованою та виступала як частина виховання молоді в дусі соціалізму та нового, «прогресивного» радянського суспільства, вірного своєму вождю та партії» (с. 162).

Четвертий розділ «Повсякдення учасників освітнього процесу шкіл, педагогічних училищ та учительського інституту на Волині» розкриває головні аспекти буденного життя учнів та вчителів, слухачів педучилищ, студентів та викладачів Луцького учительського інституту. В розділі представлено матеріально-побутові умови в яких доводилося навчатися та працювати окресленим групам. Особливу увагу приділено висвітленню дозвілля учнівства та студентства, залученню до громадсько-корисної та ідеологічної роботи.

Поеднання дослідницею архівних матеріалів, тодішньої періодики та спогадів очевидців дозволило детально відтворити атмосферу тих часів. Відсутність засобів для навчання, уніфікація та ідеологізація радянської системи освіти стали вагомим чинником в повсякденному житті школярів (с. 180). У перші повоєнні роки вчителі Волині також опинилися в надзвичайно складних умовах. Значну роль у їхньому становищі відігравала завантаженість професійною, громадською та ідеологічною діяльністю (с. 197).

Повсякдення слухачів педучилищ та студентів учительського інституту проходило в складних умовах відновлювальних процесів та регламентувалося постановами компартії та радянського уряду (с. 214). Найбільшою проблемою викладачів педучилищ та Луцького інституту впродовж всього досліджуваного періоду залишалось питання відсутності житла та низьких доходів. Компартія гучно декларувала про високий статус радянських освітян, але як констатує авторка «у дійсності ж педагоги були заручниками планів і програм, будучи лише «німими» виконавцями марксистсько-ленінської ідеології» (с. 233).

У **висновках** до розділів відображенні особисті погляди на сформульовані дискусійні питання, які відзначаються аргументованістю та науковою новизною. Заслугує уваги і загальний висновок дослідження

(с. 234–240), в якому змістовно та лаконічно відображено основні результати дослідження, які відповідають окресленим меті та завданням дисертації. Викладені теоретичні матеріали підсилено оригінальними додатками.

Загалом подана до захисту дисертаційна робота є завершеним, обґрунтованим дослідженням, яке проведене на належному науковому та джерелознавчому рівні. Робота характеризується цілісністю та логічністю викладу. Дисертація оформлена відповідно до вимог Міністерства освіти і науки України, що висуваються до такого роду наукових робіт.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації

Не применшуючи заслуг авторки у розкритті теми, наголосимо на таких рекомендаціях та зауваженнях:

1. Робота виконана на широкій джерельній базі, з використанням значної кількості архівних документів і матеріалів. Однак, на нашу думку, Лілії Станіславівні доцільно було б до вже опрацьованих архівних документів Державного архіву Волинської області залучити матеріали з фонду Волинського обласного комітету КП(б)У (Ф. П-1). Цей масив документів партійних органів влади висвітлює особливості становлення радянської тоталітарної системи у регіоні. Дозволяє на конкретних прикладах продемонструвати партійний контроль обласного керівництва за діяльністю освітніх установ та повсякденним життям учасників навчального процесу.

2. В тексті роботи авторка детально описала процес викладання історії на різних рівнях (школа, педагогічне училище, інститут). При аналізі цього питання варто було б детальніше охарактеризувати ціннісно-смісловне наповнення навчальних програм, підручників, додаткової літератури з історії, зокрема проаналізувати тематику шкільних курсів історії, їхню ідейну направленість, місце історії України в цих курсах. Вважаємо, що саме ідеологічне наповнення навчально-методичного забезпечення якнайкраще ілюструє мету і завдання комуністичної системи освіти.

3. Поза аналізом дисертантки залишились питання політичних поглядів молоді та педагогів, «зачистки» освітніх установ від ненадійних елементів та сталінські репресії в середовищі учасників освітнього процесу, що відбувалися в повоєнні роки. У Волинській області доволі частими були випадки індивідуального протесту проти ідеологізації освіти та виникала ціла низка таємних націоналістичних молодіжних організацій, що є важливим штрихом до колективного портрету повоєнного учнівства та студентства. До економічних проблем західноукраїнської інтелігенції додавалась складна ідеологічно-політична обстановка у регіоні. Відтак, вчителі та викладачі опинились у лещатах протистояння радянської влади і українських повстанців, що стало вагомим чинником і так складного повсякдення освітян. Такого роду наратив дозволив би доповнити офіційну статистику емоційно-чуттєвим тлом.

4. Незважаючи на високий науковий рівень дисертації, робота все ж не позбавлена стилістичних та смислових недоліків. Серед них зазначимо стилістичні помилки: «... обидва – учасники Великої Вітчизняної війни...» (с. 72), «Вони надавали матеріальну допомогу дітям-сиротам, напівсиротам та дітям інвалідів Великої Вітчизняної війни...» (с. 171), – радянський пропагандистський конструктор «Велика Вітчизняна війна» залежно від контексту варто поміщати в лапки або замінити історично достовірним: «Німецько-радянська війна». Трапляються повтори та погрішності технічного характеру.

Однак, вказані зауваження не знижують наукового рівня дисертаційного дослідження Лілії Станіславівни мають дискусійний характер і можуть розглядатися як побажання на перспективу подальшої роботи. Загалом дисертація заслуговує позитивної оцінки.

Загальна оцінка роботи та висновки

Дисертаційна робота Сосницької Л. С. є важливим внеском до історії розвитку освіти на Волині у 1944–1953 рр. Праця є самостійним, завершеним науковим дослідженням, в якому розглядаються проблеми, що мають важливе методологічне і пізнавальне значення.

За актуальністю, науковою новизною, практичною цінністю, обґрунтованістю висновків, змістом і оформленням дисертація Сосницької Лілії Станіславівни «Історична освіта на Волині в 1944–1953 рр.» цілком відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44, від 12 січня 2022 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМУ № 341 від 21.03.2022), а її авторка Лілія Станіславівна Сосницька заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 032 Історія та археологія.

Офіційний опонент:

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії, теорії держави і права
та філософії Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»

В. Старжець

Володимир СТАРЖЕЦЬ

